Construcția feminismului românesc în tranziția timpurie

Roxana DUMITRACHE

Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Științe Politice
National University of Political Studies and Public Administration, Faculty of Political Sciences
Personal e-mail: roxana.d.dumitrache@gmail.com

The Construction of Romanian Feminism in the Early stage of Transition

Abstract: Within the feminist epistemological space, the category "Romanian feminism" contains a series of relevant features that individualize it to the point of its dissociation from Eastern European feminism. On the one hand, it is impossible to analyze Romanian intellectual feminism without an attempt to locate it within European feminism or, more particularly, within Eastern European feminism. On the other hand, any mapping of Romanian feminism is partial if it does not include the fundamental role of the institutional frameworks in which Romanian feminism was structured and where it was, in some cases, crystallized in political agenda or civic movement. The dynamics itself of the Romanian feminism goes beyond intellectual production, the creation of institutions and their acclimatization in a state that has started its transition to a democratic regime to a whole modus operandi of people who intellectually and professionally linked their destiny to feminism.
Keywords: Romanian feminism, intellectual feminism, East-European feminism, gender studies, feminist philosophy.

Citation suggestion: Dumitrache, Roxana. "Construcția feminismului românesc în tranziția timpurie." *Transilvania*, no. 11-12 (2020): 71-76. https://doi.org/10.51391/trva.2020.12.08.

În interiorul spațiului epistemologic feminist, categoria identitară „feminism românesc" conține o serie de particularități relevante care o individualizează până la disociere de feminismul est-european. Pe de-o parte, e imposibil să analizăm feminismul intelectual românesc fără o încercare de localizare a acestuia în cadrul feminismului european sau, mai particular, a celui est-european mizând, sigur, pe asumpția că aceste categorii pot fi operaționalizate. În antiteză cu ideea unei „practici feministe transnaționale"[1] și a unui „feminism fără granițe"[2], o serie de perspective neagă existența unui feminism de tip est-european considerându-l mai degrabă o sumă de feminism(e) locale. Mai mult, separația feminism estic – feminism vestic pare a fi mai degrabă un reflex al celui de-al doilea, obișnuit să opereze cu categoria Est-Vest și care, prin generalizare pripită, asumă o înțelegere parțială și subiectivă a contextului statelor și societăților est-europene. Antitetic, separația Est-Vest a fost juxtapusă delimitării feminism estic-feminism vestic, analizat mai degrabă din perspectiva raportului dintre modernism și postmodernism decât într-o logică generalizatoare[3]. Pe de alta parte, orice cartografiere a feminismului românesc este parțială dacă nu include rolul fundamental al cadrelor instituționale în care feminismul românesc s-a vertebrat și de unde a fost, în unele cazuri, cristalizat în program politic sau mișcare civică.

Istoria intelectuală a feminismului, cât și dimensiunea sa de proiect de acțiune civică și politică arată că feminismul a fost construit ca parte a proiectelor modernizării, democratizării și occidentalizării post-comuniste. Cunoașterea filosofică în sensul filosofiei morale și politice a feminismului devine o cunoaștere care a fost mobilizată și transformată în ghid de acțiune. În consecință, feminismul a ajuns să se conecteze și să completeze macroprocesele prin care s-au reconfigurat spațiul politic și social.

În primul rând, a trebuit să conceptualizeze o critică specifică la adresa comunismului în mod esențial la nivelul analizei empirice, bucurându-se de libertatea de cercetare și expresie academică și civică, depășind, însă, aspectul memorialistic, de documentare a vieții femeii în comunism, aflată la confluența unor forțe economice, politice și instituționale redutabile și în același timp brutale[4]. De asemenea, s-a construit un demers de cercetare în care instrumentele cercetării sociale au fost folosite pentru a descrie efectele politicilor asupra vieții și corpurilor femeilor.

Cu toate acestea, feminismul românesc s-a dezvoltat paralel cu condamnarea instituționalizată a comunismului, preocupată în special de reconfigurarea forțată a ordinii sociale interbelice și de represiunea postbelică. În acest program intelectual și politic, deceniile '70 și '80 sunt analizate nediferențiat, deși politica penuriei și austerității impuse de regim lovea în mod disproporționat femeile, atât ca parte din sistemul productiv

cât și ca parte a familiilor. Nici măcar politica pro-natalistă a regimului, cu efecte tragice, nu pare să pătrundă suficient în *mainstreamul* proiectului de condamnare a comunismului.[5]

În al doilea rând, feminismul își deschide potențialul în direcția construcției noului regim politic și, mai timid, a unui nou tip de societate. Tranziția însă l-a confruntat cu două tendințe contrastante. Prima era de natură constructivă și eminamente optimistă. Noile instituții politice puteau fi construite astfel încât relațiile patriarhale puteau fi progresiv eliminate sau combătute. Regimul constituțional al drepturilor și libertăților au oferit un repertoriu și o legitimitate consistentă. Practica anti-discriminării a fost, la rândul ei, instituționalizată. Concomitent, realitatea tranziției se dovedea a fi în egală măsură neașteptată și plină de provocări. Dispariția economiei socialiste aducea spectrul șomajului, scăderii standardelor de viață și destructurării comunitare și crea presiuni puternice asupra familiei și în special asupra femeilor. Feminismul a trebuit să conceptualizeze cele două tendințe, să le dea un sens intelectual și unul politic, deși agendele nu se intersectau tot timpul. În linii mari, cele două agende se suprapun distincției feminismului liberal, respectiv celui de inspirație socială.

În al treilea rând, feminismul a acționat ca o punte către democrațiile vestice și, ulterior, către sistemul politic al Uniunii Europene. Occidentalizarea/europenizarea au fost două procese pe care feminismul românesc le-a adaptat intens. La nivel politic și civic, feminismul a îndeplinit o funcție de mediere, fiind împreună cu alte agende de reformă precum cea a protecției minorităților, semnul că societatea românească înțelege în mod profund democratizarea și are resurse pentru aceasta. La nivel academic, feminismul a fost instituționalizat în timp prin efortul unei avangarde a cărei construcție s-a bazat pe sincronizarea cu mediile academice și intelectuale occidentale, europene și americane deopotrivă.

Faptul că feminismul a fost prezent în diferite forme în aceste macroprocese, esențial politice, ale căror efecte erau redistribuția puterii în societate și reorientarea majoră către Vest, explică în mare măsură locul instituționalizării acestuia ca practică academică și de cercetare - în departamentele de științe sociale și în special cele de științe politice. Conturul feminismului este până în ziua de astăzi influențat de aceste opțiuni inițiale și arată de ce feminismul a căpătat o formă interdisciplinară mai ales prin hibridizarea cu științele politice, teoria și filosofia politică, sociologia, științele educației și relațiile internaționale.

E legitim sa ne întrebăm, însă, dacă putem vorbi de un feminism est-european. Asimilabile unei „comunități imaginate",[6] statele care au aparținut blocului comunist au generat un feminism est-european mai degrabă „imaginar" pentru că în realitate, așa cum tranzițiile lor au fost diferite, feminismul de tip est-european este nu doar fragmentar, cât divers în agende și în tipuri de producție intelectuală. Poate fi hazardat, deci, să discutăm despre un feminism est-european. Unitară este, însă, mai degrabă raportarea la producția de cunoaștere feministă vestică și cea estică, asimetrică și iterând un raport de putere și, implicit, de marginalizare și auto-marginalizare a celei din urmă. Din rațiuni legate de densitatea și natura producției intelectuale feministe, de diferențele generaționale și de exercițiul permanent de recuperare a unor decenii întregi de vid disciplinar, s-a aclimatizat schisma dintre asa-zișii agenți ai cunoașterii[7] și transmițători ai cunoașterii occidentale.[8] Dacă teoreticienii și teoreticienele din spațiul vestic sunt asimilabili cu niște agenți ai cunoașterii, având un rol activ și fiind parte integrantă a unui efort de construcție teoretică cumulativă, cele din spațiul estic au fost, în general și cu foarte puține excepții, mai degrabă percepuți ca *porte-parole* ai feminismului intelectual vestic, transmițătorii acestuia și fără ambiții de consolidare a unui feminism est-european.[9]

O astfel de marginalizare se manifestă pe două planuri, tematic și meta-tematic. La nivel tematic studiile comparative au reflexul de a include contribuțiile din Est de cele mai multe ori în secțiuni sau numere dedicate, ca un gest de reabilitare. Experiența diferită devine o forma de capital intelectual în care diferențele sunt preferate, accentuate, esențializate și eventual esențializante. Ien Ang semnalează că, prin juxtapunerea între feminism și națiune, „feminismul funcționează ca o națiune în care alte femei sunt invitate fără a disloca integritatea națiunii (...) În acest sens, feminismul încearcă să semene cu Australia, să zicem; nu își mai propune asimilarea, ci își dorește să fie cu orice preț multicultural".[10] Observația lui Ang se încadrează în critica multiculturalismului și, *mutatis mutandis*, a feminismului venită pe filiera gândirii de stânga. Astfel, transferabilă în contextul contribuțiilor intelectuale, putem admite că prin simpla creare de oportunități pentru diferite grupuri (aici vom considera *in corpore* feministele est-europene, deși vom explica de ce e limitativ și nefundamentat, în afara criteriului apartenenței regionale, să le asimilăm unui grup) de a se exprima în cadre instituționale existente (în acest caz, jurnale academice, reviste, antologii etc.), se instituționalizează un raport asimetric de putere în locul unei co-prezențe, unei interacțiuni reale de pe poziții egale cu o *habitually-blindness* mutuală pe care o menționează Mary Louise Pratt.[11] Cu alte cuvinte, critica principală dinspre stânga adusă multiculturalismului este că se revendică nu doar de la semnalarea, cât accentuarea diferențelor culturale pentru a asigura o bună integrare, o integrare conformă, pe placul grupului dominant. După cum „grupurile marginale pot participa și sunt recompensate de grupul dominant pentru că își etalează diferențele", feminismul est-european își asigură o poziție cât mai apropiată de *mainstreamul* discursului feminist internațional atâta vreme cât articulează diferențele de experiențe. Așa cum observa Mihaela Miroiu într-o nota de subsol a lucrării *Drumul către autonomie:* „Femeile din Est au ajuns mari culegătoare în Vest: de căpșuni, de măsline; iar cele din universitâti, mari culegătoare de date despre țările lor".[12]

Diferențierea dintre Est și Vest văzute drept blocuri culturale distincte și posibil antagonice este însă depășită. Vida Penezic își exprima astfel scepticismul față de paradigma Est-Vest: „Estul și Vestul Europei nu au fost spații închise ermetic. Iar în interiorul blocului sovietic, țările au avut experiențe diferite și socialisme diferite. Simțul comun contemporan care presupune impermeabilitatea celor două blocuri simplifică excesiv și duce la reprezentări parțiale ale modului în care au circulat ideile".[13] Mai mult, Estul însuși este adânc feminizat în sens negativ în privința recunoașterii discernământului normativ.[14] Corelativ,

cercetarea est-europeană este feminizată în sens negativ. Pe de alta parte, mai important de remarcat decât hegemonia discursului feminist occidental este ritmul în care producția intelectuală est-europeană a recuperat decalajul de 50 ani, ținând cont de diferențele generaționale, precum și de cele între densitatea comunității și rețelelor academice din cele două spații.[15]

Insularizat și decuplat de feminismul est-european, feminismul românesc a fost, prin hazard, încă de la început într-un dialog continuu cu cel vestic printr-o legătură care ține de un destin personal, dar care marchează, de fapt, traiectoria întregului feminism românesc - anul 1995 marcând prima lucrare de doctorat în filosofie feministă, aparținând Mihaelei Miroiu.[16] Momentul revelator de tipul „mirare filosofică" în sens jasperian al termenului este, totuși, anul 1991; generat de lucrarea Moirei Gatens (1991), care reprezintă, de fapt, o chestionare consistentă a relației dintre filosofia canonică și cea feministă ca deviantă de la aceasta, a marcat la rândul lui semnificativ istoria intelectuală a feminismului românesc.[17] Aceasta este și una dintre particularități: rădăcina feminismului românesc, cu ramificațiile sale intelectuale, instituționale, civice și politice, este filosofia feministă. În cazul Ungariei și al Ucrainei, punctul de plecare este teoria și critica literară; nu întâmplător, în etapa de instituționalizare, feminismul academic se ramifică în aceste state dinspre catedrele de literatură. De altfel, una din constantele studiilor de gen este caracterul pluridisciplinar al acestora, iar implicațiile nu sunt eminamente pozitive, pentru ca în nicio altă disciplină de studiu nu e atât de profund și de constant procesul de „împrumut"; înspre studiile de gen se migrează din domenii precum filosofia, politologia, sociologia, antropologia, literatura ca într-un soi de *no woman's land* academic. Tocmai aceste împrumuturi dinspre alte departamente și catedre academice au generat probleme legate de instituționalizarea domeniului de cunoaștere.[18] În cazul Ucrainei, de pildă, protejarea culturii ucrainene de ingerințele și presiunea constantă a dominației ruse a reprezentat catalizatorul unor proto-studii de gen. Aleg să le numesc „proto-studii" nu pentru a le bagateliza legitimitatea epistemică, ci pentru că s-au configurat în principal ca o critică post-structuralistă la canoanele literare (masculine) și la discursul modernismului din literatură (falocentric și rusofil). În cazul Poloniei, într-o primă etapă s-a ajuns ca studiile de gen și studiile dedicate minorităților să colapseze tocmai pentru că finanțările au dictat agenda cercetării. Astfel, odată cu politica de *gender mainstreaming* a Uniunii Europene, dar și cu programele Băncii Mondiale și ale Fondului Monetar Internațional, granturile de cercetare au influențat/configurat interese de cercetare. În consecință, s-a ajuns la situația paradoxală a unor studii de gen din care tocmai genul lipsea, cercetarea academică supraviețuind prin granturi dedicate studiilor despre minorități. În cazul polonez, însă, alianțele dintre mediul academic și mediul activist au fost și sunt încă foarte puternice pe fondul unor lupte sociale constante împotriva unui guvern puternic conservator și împotriva derapajelor autoritare ale partidului Lege și Dreptate (PiS), unul dintre cele mai conservator-reacționare partide de pe scena politică europeană.

Feminismul românesc s-a produs printr-o angajare deconstructivistă și constructivistă deopotrivă, având permanent o raportare la un propriu „altul", acesta fiind fie feminismul occidental, cu predilecție cel anglo-american cu care se dorea o sincronizare, fie „antifeminismul preventiv" local, în toate declinările lui manifeste (politic, civic, intelectual-academic) care se cerea combătut, fie cu feminismul însuși în pluralitatea lui intrinsecă. „Viața începuturilor feminismului în România poate fi calificată simplă doar dacă avem în vedere o omogenitate programatică în raport cu alteritatea: eram noi, unite în teorii, valori și crezuri pe fond comune, pe altă parte erau ceilalți (...) era ușor să ne așezăm sub un concept generic, cel de feminism".[19]

În același timp, ca act istoricizat, producția intelectuală feministă, mai mult decât oricare alt tip de producție intelectuală, a avut loc simultan sau aproape simultan cu manifestarea civică și instituțională, cu cel puțin două consecințe vizibile: pe-o parte, existența unei școli de gândire feministă de orientare liberală în raport cu o insularizare (sau, poate auto-insularizare) a feminismului socialist. O a doua consecință imediată este nevoia feminismului românesc de a se manifesta ubicuu și a pendula între teorie, spațiul civic și politic, rămânând simultan în toate cele trei spații, și care se constituie într-o particularitate „locală" a feminismului românesc și, în același timp, în limita sa principală.

În istoria literaturii feministe de după 1990, momentul de tip fondator intelectual este reprezentat de lucrarea de filosofie feministă *Gândul umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, primul moment teoretic în care filosofia feministă, folosind sintagma dezolantă a Moirei Gatens, trece din faza de „pe cale de a exista" în stadiul de existență efectivă. E prima lucrare din spațiul intelectual românesc în care e dislocată perspectiva esențialistă, generalizarea permanentă a lucrărilor de metafizică și epistemologie eliberând experiențele feminine de „discriminarea epistemologică".[20] Mihaela Miroiu este prima teoreticiană din România care destructurează laitmotivele filosofiei raționaliste moderne privind „raționalitatea unică", „adevărul ultim" și care reușește, în *Gândul umbrei*, să producă o dislocare a unui discurs filosofic cu grave consecințe sociale: „acest dispreț duce la atitudini care se constituie în temelii ale unor aranjamente sociale efective" generând privilegierea unor membri ai comunității umane – doar lor li se acordă statutul de om (p. 48). Nu întâmplător, producția intelectuală feministă din primul deceniu al tranziției s-a concentrat prioritar asupra analizei patriarhatului instituit prin regimul comunist. Printr-o metodă pe care G. Sartori o numea *conceptual traveling* (1970),[21] apare teza „conservatorismului de stânga" a Mihaelei Miroiu, având ca referent un concept care își depășește vocația explicativă și ajunge să chestioneze modul în care teoria politică și sociologia au explicat conservatorismul.[22]

Este o contribuție relevantă în spațiul intelectual est-european pentru că ajunge să chestioneze un concept fundamental al teoriei politice, orientând discuția către un mod unilateral, axiomatic de a internaliza și explica conservatorismul. Acest concept hibrid rămâne unul dintre cele mai intens discutate concepte din dezbaterile academice. Definit ca un tip de conservatorism paternalist orientat spre supraviețuire, conservatorismul de stânga promovează creșterea organică a

economiei de piață și a democrației din economia centralizată și autoritarism. Este automat ostil oricărei ideologii a emancipării, cu atât mai mult feminismului.[23] Ca orice conservatorism, cel de stânga mizează pe menținerea ierarhiilor și explică modul în care regimul comunist, în antiteză cu ideologia sa, și-a creat propriile ierarhii, în interiorul cărora ierarhizarea de gen era o constantă. Astfel transferabil, conceptul explică de ce statele foste comuniste au un tip de conservatorism propriu și de ce deși s-a înlăturat inegalitatea formală, comunismul a reprodus un regim patriarhal sub hegemonia statului paternalist.[24]

Ramificațiile dinspre primele lucrări de filosofie feministă au loc aproape concomitent în științele politice și în sociologie. În primul rând, genul devine o categorie epistemică și, în doilea rând, se discuta pentru prima dată despre nevoia politizării unui „tip de experienţe pe care teoriile clasice nefeministe le marginalizează, le neglijează sau, pur și simplu, le consideră non-politice, deci nedemne de o astfel de abordare".[25] Autoarea decelează trei tipuri de experienţe care diferenţiază subiecţii în funcţie de gen: i) *experienţele femeieşti* - acele experienţe care sunt împărtăşite exclusiv de femei (sarcina, avortul, naşterea, lăuzia, alăptarea, ciclul menstrual și menopauza); ii) *experienţele feminine* - acele experienţe pe care le au predilect femeile (îngrijirea, monoparentalitatea, văduvia, violenţa domestică, violul, hărţuirea sexuală, pornografia, prostituţia) (idem, pp. 45-48) și iii) experienţe precum anonimatul, subordonarea, discriminarea, imaginea de neajutorat care sunt împărtăşite cu alte clase de marginali.

Aceste omisiuni fortuite sau programatice au avut consecinţe negative prin neintervenţia statului în chestiuni care par să ţină mai degrabă de dinamică vieţii private, cât și pentru înţelegerea conceptului de cetăţenie. În cazul conceptului de cetăţenie, Diana Elena Neaga[26] propune deconstrucţia abordării unidimensionale și înlocuirea cu o construcţie a unei cetăţenii sensibile la gen pentru că cetăţenia e într-un permanent proces de reconstrucţie, proces pe care însăşi esenţa acestui concept îl permite.

În mare măsură, prima decadă a tranziției este dedicată deschiderilor de drumuri și încercării de a credibiliza feminismul atât prin conectarea cu cercetarea vestică, dar și prin contribuția la democratizarea și modernizarea societății. Această decadă este și una a experimentării și construcției incipiente, marcată de entuziasm și de sentimentul explorării unor zone în mod egal necunoscute și relevante. La începutul anilor 2000, feminismul intră pe o traiectorie de maturizare, în care demersurile solitare se transformă în proiecte de grup și construcție de instituții, în special în spațiul academic, civic și publicistic. Cu excepția unor proiecte izolate din prima parte a tranziției, abia anul 2000 aduce prima cercetare semnificativă, respectiv Barometrul de gen, și continuă cu cercetări sociologice importante în cadrul grupului de cercetare de la SNSPA. Anul 2002 este, probabil, cel mai prolific an, în privința contribuției intelectuale cu cele mai multe lucrări reper în diferite discipline. Tot anul 2002 a adus prima abordare socio-lingvistică din România, necesară tot în contextul nevoii de accesibilizare și traducere a conceptelor cu care feminismul opera: *Lexicon feminist*[27], adică s-a realizat alfabetizarea feministă și un *women-made language* indispensabil studiilor de gen.[28] Publicarea unor texte de referință a fost dublată de un proces de consolidare instituțională care a inclus: înființarea primului program masteral de studii de gen (1998), înființarea programului de studii doctorale în științe politice la SNSPA (2000), înființarea FILIA gândită ca resursă de cercetare (2000), precum și inițierea seriei Polirom dedicate tematicii de gen (2002).

În domeniul legislativ-instituțional, anii 2001-2003 reprezintă momentul primelor schimbări legislative privind egalitatea de șanse și combaterea tuturor formelor de discriminare, dublate de înființarea Consiliului Național de Combatere a Discriminării.[29] Momentul apariției primului Barometru de Gen a constituit prima imagine despre concepțiile românilor în legătură cu relațiile de gen (2000).[30] Rezultatele surprinzătoare ale acestuia au indicat existența atât a unui patriarhat remanent din experiența comunismului, cât și unul nou, generat de tranziție. De asemenea, a validat asumpțiile teoretice privind cât de coroziv este patriarhatul și cum a reușit să afecteze viața publică și viața privată, deopotrivă. Rezultatele, deși era de așteptat că vor fi negative, s-au dovedit surprinzătoare și pentru că supoziția inițială era că, după un regim comunist vertebrat de o ideologie egalitaristă, inegalitățile nu vor fi atat de profunde.

Vizibilitatea media de care au beneficiat rezultatele anchetei, precum și rapoartele secundare și prezentarea rezultatelor în cadrul unor conferințe academice internaționale, au contribuit la înțelegerea nevoii urgente de politici de echilibrare a genului și, *ab extenso,* de transformare a feminismului într-o urgență. În același timp, a arătat că feminismul în toate articulările sale intelectuale, civice și politice avea de înfruntat o realitate configurată de forțe și structuri care nu lucrează în direcția egalității și echilibrului de gen.

Perioada timpurie și de maturizare a feminismului nu a fost exclusiv constructivă și pe măsura așteptărilor. Dezvoltarea feminismului nu se putea extrage tensiunilor inerente tranziției, fie că este vorba de o rezervă în privința modernizării și democratizării de import, din care și feminismul făcea parte, fie că acesta era asociat într-un înțeles al lui cu regimul comunist. Reacția la feminism este în sine o temă relevantă care depășește posibilitățile lucrării de față. Cu toate acestea, critica și autocritica feministă pot contribui la o evaluare nuanțată istoric și intelectual.

În primul rând, translatarea feminismului academic și civic în cel politic pare să fi fost incompletă. Mihaela Miroiu și Eniko Vincze constată chiar o ratare a acestui transfer. Mihaela Miroiu menționează că „în România se practică un feminism sfios, marginal, camuflat sub alte denumiri" care să nu ofenseze conservatorii. Acestui tip de *mild feminism* i se adaugă feminismul *room-service,* venit „prin copy-paste" odată cu *aquis*-ul comunitar "înghițit pe nemestecate și care a produs un feminism de stat, cam fără bază, fără bani și fără șanse să părăsească vitrine cu legi și instituții lumea reală a politicilor publice aplicate".[31]

În al doilea rând, Eniko Vincze identifică două mecanisme care structurează gândirea publică despre egalitatea de șanse dintre bărbați și femei: „Pe de-o parte avem de-a face cu

delegitimarea ideii de egalitate între femei și bărbați din cauza reducerii acesteia la amintirile despre practica comunistă, iar, pe de altă parte, cu acceptarea impunerii legislației oportunității egale ca parte a dezideratelor ce țin de integrarea României în Uniunea Europeană. Ambele generează reflexii și reacții superficiale prinse în capcana celor două extreme, respingerea și acceptarea necondiționată.[32]

În al treilea rând, este posibil ca feminismul să treacă printr-o fază prelungită, care durează până în ziua de astăzi, de *feminist fatigue.* Sintagma a fost dezvoltată de Marysia Zalewski și Maria Stern[33] cu referire la domeniul relațiilor internaționale, dar poate fi transferată pentru a descrie o posibilă extenuare feministă ce are drept cauză nu doar recurența unor teme nerezolvate pe agenda feministă, ci și menținerea unui spațiu public profund dominat de sexism.

Putem adăuga o dinamică proprie a feminismului românesc - care înseamnă, dincolo de producția intelectuală, de crearea unor instituții și aclimatizarea acestora într-un stat care își începea și traversa tranziția către un regim democratic, și un întreg *modus operandi* al unor persoane care și-au legat destinul intelectual și profesional de cel al feminismului, au scris și scriu istoria feminismului românesc, au migrat dinspre alte discipline în care construcția teoretică ar fi fost mai simplă și cu o tradiție academică nesincopată, au realizat mentorate intelectuale și profesionale, s-au delimitat ideologic unele de celelalte, au creat generații de feministe și feminiști care și-au găsit propria nișă ori dimpotrivă, s-au rezumat la a păstra feminismul ca atitudine.

Note:

1. Inderpal Grewal, Caren Kaplan, ed., *Scattered Hegemonies. Postmodernity and Transnational Feminist Practices* (Minneapolis: University of Minnesota Press: 1994).
2. In orig. *borderless feminism.* Vezi Chandra Talpade Mohanty, *Feminism without Borders. Decolonizing Theory, Practicing Solidarity* (Durham: Duke University Press, 2003).
3. Oana Băluță, *Feminism modern reflexiv* (București: Tritonic, 2013).
4. Libertatea academică și de cercetare a permis nu numai deschiderea unor câmpuri de investigație socială obișnuite, ci și unele de natură teologică, demersuri prezentate într-o secțiune specială în corpul lucrării.
5. Cu doua excepții foarte importante: raportul realizat de Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România și cartea lui Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu* (București: Humanitas, 2000) – mulțumesc *reviewer*-ului anonim pentru această notă esențială.
6. Benedict Anderson, *Comunități imaginate. Reflecții asupra gândirii și originii naționalismului* (București: Integral, 2001).
7. Marina Blagojevic, „Cerators, Transmitters, and Users: Women's Scientific Excellence at the Semiperiphery of Europe", *European Education* 36, nr. 4 (2004): 70-90.
8. Laura Busheikin, „Is Sisterhood Really Global? Western Feminism in Eastern Europe," în *Ana's land: sisterhood in Eastern Europe,* ed. Tanya Renne (Boulder, Colorado: Westview Press, 1997).
9. De altfel, aici au avut o contribuție programele de traduceri, cel mai relevant fiind cel de la CEU, prin granturi care privilegiau traducerile din limba engleză în cea autohtonă, nu și invers. Producția intelectuală din Europa din Est rămânea în limbile naționale- și astfel cercetătorii nu aveau acces la literatura din regiune.
10. Ien Ang, „I'm a feminist but...'Other' women and postnational feminism," în *Feminist Postcolonial Theory: A Reader*, ed. Reina Lewis și Sara Mills. Taylor & Francis, 2003).
11. Pratt, (2007), 190-202.
12. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* (Iași: Polirom, 2004), 272.
13. Vida Penezic, „Three Women in Yugoslavia", în *Genders 22: Postcommunism and the Body Politic*, editat de Ellen E. Berry (New York: NYU Press, 1995), 71-72.
14. Mihaela Miroiu, *Societatea retro* (București: Trei, 1999).
15. Mihaela Frunză, Theodora-Eliza Văcărescu, „Gender and the (Post) «East»/«West» Divide" (București: Limes, 2004).
16. Mihaela Miroiu, *Gândul umbrei: abordări feministe în filozofia contemporană* (București: Alternative, 1995).
17. Moira Gatens, *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality* (Bloomington: Indiana University Press, 1991). Mai mult, *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității* a fost și prima traducere propusă editurii Polirom pentru colecția de Studii de gen (2001).
18. Relevante pentru aceasta discuție sunt concluziile forumului *Aspasia Discussion Forum*, 2010.
19. Mihaela Miroiu, coord., Andreea Molocea, Ioana Vlad, Cristian Branea, *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* (Iași: Polirom, 2015).
20. Vrinda Dalmaya, Linda Alcoff, „Are Old Wives' Tales Justified?", în *Feminist Epistemologies*, ed. Linda Alcoff, Elizabeth Potter (New York: Routledge, 1993).
21. Giovani Sartori, „Concept Misformation in Comparative Politics", *The American Political Science Review* 64, nr. 4 (1970): 1033-1053.
22. Teza „conservatorismului de stânga" este prezentată prima dată în cadrul Congresului Asociației Internaționale de Științe Politice.
23. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* (Iași: Polirom, 2004), 256.
24. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu* (București: Humanitas, 1994); Mihaela Miroiu, *Societatea Retro* (București: Trei, 1999); Eniko Vincze, *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe*

(Cluj-Napoca: Desire, 2002); Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România* (Iași: Polirom, 2003).

25. Miroiu, *Drumul către autonomie*, 44.
26. Diana Elena Neaga, *Gen și cetățenie în România* (Iași: Polirom, 2003).
27. Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, *Lexicon feminist* (Iași: Polirom, 2002).
28. Prin *woman-made language* înțeleg antonimul conceptului de *man-made language*, conceptul aparținându-i lui Dale Spender, prezent în una din cele mai mai populare cărți din domeniului limbajului și al genului. Teza autorului e că limba reflectă o perspectivă specifică asupra lumii, care determină la rândul ei conștiința vorbitorilor acestei limbi. *Mutatis mutandis*, o *woman-made language* ar presupune o recodificare a realității într-o limbă a femeilor.
29. Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse și de tratament între femei și bărbați si Legea nr. 48 din 16 ianuarie 2002 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare (actualizată la data de 07 noiembrie 2003). Cea din urmă a fost, însă, precedată de Ordonanța nr. 137 din 31 august 2000.
30. Coordonat de Mihaela Miroiu și Renate Weber.
31. Mihaela Miroiu, *Neprețuitele femei* (Iași: București, 2006), 219.
32. Vincze, *Diferența care contează*.
33. Marysia Zalewski, Maria Stern, „Feminist Fatigue(s): Reflections on Feminism and Familiar Fables of Militarization", *Review of International Studies* 35, nr. 3 (2009): 611-630.

Bibliography:

Anderson, Benedict. *Comunități imaginate. Reflecții asupra răspândirii și originii naționalismului* [Imagined Communities]. Bucharest: Integral, 2001.

Ang, Ien. "I'm a feminist but...'Other' Women and Postnational Feminism." In *Feminist Postcolonial Theory: A Reader*, edited by Reina Lewis and Sara Mills. London: Taylor & Francis, 2003.

Blagojevic, Marina. "Creators, Transmitters, and Users: Women's Scientific Excellence at the Semiperiphery of Europe." *European Education* 36, no. 4 (2004): 70-90.

Busheikin, Laura. "Is Sisterhood Really Global? Western Feminism in Eastern Europe." In *Ana's land: sisterhood in Eastern Europe,* edited by Tanya Renne. Boulder, Colorado: Westview Press, 1997.

Băluță, Oana. *Feminism modern reflexiv* [Modern Reflexive Feminism]. Bucharest: Tritonic, 2013.

Dragomir, Otilia, ed. *Femei, cuvinte și imagini. Perspective feministe* [Women, Words, and Images. Feminist Perspectives]. Iași: Polirom, 2002.

Dragomir, Otilia and Mihaela Miroiu. *Lexicon feminist* [Feminist Lexicon]. Iași: Polirom, 2002.

Dalmaya, Vrinda and Linda Alcoff. "Are 'Old Wives' Tales' Justified?". In *Feminist epistemologies,* edited by Linda Alcoff and Elizabeth Potter. New York: Routledge 2002.

Frunză, Mihaela and Theodora-Eliza Văcărescu. "Gender and the (Post) 'East'/'West' Divide." Bucharest: Limes, 2004.

Gatens, Moira. *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality*. Bloomington: Indiana University Press, 1991.

Grewal, Inderpal and Caren Kaplan, eds. *Scattered Hegemonies. Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1994.

Iancu, Alice, Oana Băluță, Alina Dragolea, and Bogdan Florian. "Women's Social Exclusion and Feminisms: Living in Paralell Worlds." In *Gendering Transition. Studies of Changing Gender Perspectives from Easter Europe*, edited by Krassimira Daskalova, Caroline Hornstein-Tomic, Karl Kaser, and Filip Radunovic. Vienna: Publishing House LIT Verlag, 2012.

Miroiu, Mihaela. *Gândul umbrei: abordări feministe în filozofia contemporană* [The Thought of the Shadow: Feminist Approach in Contemporary Philosophy]. Bucharest: Alternative, 1995.

Miroiu, Mihaela. *Societatea Retro* [The Retro Society]. Bucharest: Trei, 1999.

Miroiu, Mihaela. *Drumul către autonomie. Teorii politice feminist* [The Road to Autonomy. Feminist Political Theories]. Iași: Polirom, 2004.

Miroiu, Mihaela. *Neprețuitele femei* [The Invaluable Women]. Iași: Polirom, 2006.

Miroiu, Mihaela, ed. *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* [Feminist and Ecologist Movements in Romania]. Iași: Polirom, 2015.

Mohanty, Chandra Talpade. *Feminism without Borders. Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham: Duke University Press, 2003.

Neaga, Diana Elena. *Gen și cetățenie în România* [Gender and Citizenship in Romania]. Iași: Polirom, 2013.

Pasti, Vladimir, Mihaela Miroiu, and Cornel Codiță. *România - Starea de fapt (volumul 1, Societatea)* [Romania – State of Things (Vol. I, Society)]. Bucharest: Nemira, 1997.

Penezic, Vida. "Three Women in Yugoslavia." In *Genders 22: Postcommunism and the Body Politic*, edited by Ellen E. Berry. New York: NYU Press, 1995.

Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation.* London: Routledge, 2007.

Sartori, Giovani. "Concept Misformation in Comparative Politics." *The American Political Science Review* 64, no. 4 (1970): 1033-1053.

Verdery, Katherine. *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu* [Compromise and Resistance: Romanian Culture under Ceausescu]. Bucharest: Humanitas, 1994.

Vincze, Eniko. *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe* [The Difference that Matters. Social and Cultural Diversity through the Lens of Feminist Anthropology]. Cluj-Napoca: Desire, 2002.

Zalewski, Marysia, and Maria Stern. "Feminist Fatigue(s): Reflections on Feminism and Familiar Fables of Militarization." *Review of International Studies* 35, no. 3 (2009): 611-630.